

Третє видання Червоної книги Білорусі

Красная книга Республики Беларусь. Растения. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды дикорастущих растений. — Минск: Беларуская Энцыклапедыя імені Петруся Бровкі, 2005. — 456 с. илл.

Третє видання Червоної книги Республіки Білорусь випередило аналогічне українське видання, яке вже тривалий час готується до друку. Перші видання Червоних книг у наших державах вийшли майже синхронно — в Україні у 1980 р., у Білорусі — у 1981 р. Проте друге видання у Білорусі побачило світ 1993 року, в Україні — 1996-го. Нині така тенденція у підготовці видань зберігається.

До третього видання увійшли 173 види судинних рослин, 27 видів мохоподібних, 21 вид водоростей, 24 види лишайників та 29 видів грибів. Видання готували провідні вчені НАН Білорусі за участю спеціалістів Міністерства природних ресурсів та охорони навколишнього середовища Республіки Білорусь. До цього видання автори включили таксони, ступінь ризику зникнення яких визначається чотирма категоріями МСОП:

I — CR — критично загрожувати;

II — EN — загрожувати (зникаючі);

III — VU — вразливі;

IV — NT — потенційно загрожувати (близькі до загрожуваних).

Із 173 видів судинних рослин 40 видів відповідають I категорії (CR), 57 — II (EN), 52 — III (VU) та 24 — IV (NT). Із загальної кількості видів рослин і грибів (274) I категорії (CR) відповідає 71 вид, II категорії (EN) — 93, III категорії (VU) — 84 та IV категорії (NT) — 26 видів. Таким чином, до Червоної книги Білорусі ввійшли переважно критично загрожувати та

вразливі види, кількість потенційно загрожуваних видів у ній порівняно невелика.

До цієї книги не занесені види рослин і тварин О категорії охорони (RE) — ті, які в Білорусі є зниклими, тому їх практичну охорону організувати неможливо. Вони, як вказано у передмові, занесені до окремих так званих «Чорних списків», які є анотованими і диференційовані за давністю останніх знахідок. Вони містяться у Додатку до Червоної книги. Список налічує 35 видів судинних рослин, 14 — мохоподібних, 12 — лишайників та 1 вид грибів. Серед видів судинних рослин, зниклих у Білорусі, є кілька таких, які могли б мати аналогічний статус в Україні — наприклад, *Gladiolus palustris*, *Caldesia parnassifolia*, *Cypripedium guttatum*.

Значний інтерес викликає «Список рослин і грибів, які потребують профілактичної охорони», також вміщений у Додатку. У процесі підготовки кожного видання Червоної книги постає питання про те, яку частину видів природної флори країни вона охоплює. Так, у нині діючому другому виданні Червоної книги України представлено 439 таксонів судинних рослин — це близько 9 % складу природної флори. До третього видання Червоної книги України планується занести 600—620 видів судинних рослин, тобто приблизно 13,5 % видів природної флори. До другого видання Червоної книги Польщі, що вийшла у світ у 2001 р., включено 296 таксонів судинних рослин. Це становить, за останнім зведенням (Mirek i dr., 1995), 15 % флори Польщі.

До рецензованого видання Червоної книги Білорусі ввійшли 173 види природної флори — майже вчетверо менше, ніж до проєктованої ЧК України. Але оскільки флора Білорусі менш багата видами (з природних причин, а також тому, що обсяг видів тут більший, немає значної кількості дрібних видів), це становить майже 12 % флори Білорусі, адже у складі її природної флори — 1460 видів (Козловская, Парфенов, 1972). Отже, цей показник для Білорусі у пропонованому виданні не набагато різниться від проєктованого третього видання Червоної книги України.

Слід відзначити, що незрозумілим є статус тих видів, котрі потрапили до списку рослин і грибів, які потребують профілактичної охорони, вміщеного у Додатку до ЧК Білорусі. Він налічує 291 вид, у тому числі 123 види судинних рослин (нагадаємо, що до самої книги ввійшли 173 види судинних рослин). Для них пропонується «особлива увага» та «профілактична охорона» (вивчення, спостереження і контроль). Оскільки види введено до цього списку з різних причин (господарська діяльність, вразливість місць зростання та ін.), список є дуже різноманітним. Так, до нього ввійшли такі не дуже рідкісні види, як *Sanquisorba officinalis*, *Vicia tenuifolia*, *Veronica teucrium*, *Centaurea phrygia*, *Anthericum ramosum* та ін.

Водночас у списку міститься (і, відповідно, не включена до Червоної книги) досить значна група рідкісних видів, які охороняються в усіх або майже усіх країнах—сусідах Білорусі—Польщі, Литві, Україні, — це *Drosera anglica* (*D. longifolia*), *Betula humilis*, *Colchicum autumnale*, *Succisella inflexa*, *Botrychium*

lunaria, *Epipactis palustris*, *Goodyera repens*, *Salix lapponum* та деякі інші. Як пояснення не включення цих видів до третього видання Червоної книги Білорусі наводяться «причини, які не дозволяють оцінювати ступінь ризику їх зникнення чотирма міжнародними созологічними категоріями», наведеними нами вище. На нашу думку, краще помилитись у віднесенні рідкісного виду до певної категорії, ніж не забезпечити його охороною на даному складному етапі. 16 видів таких судинних рослин було раніше внесено до другого видання Червоної книги Білорусі, а нині вони опинилися в цьому списку. Серед інших видів у списку — 12 видів орхідних, які охороняються практично в усіх сусідніх з Білоруссю країнах і містяться в Додатку II до Конвенції СИТЕС.

Як бачимо, українські і білоруські ботаніки не дійшли єдності з приводу охорони орхідних, хоч і в Україні це викликає чимало труднощів. Шкода, що при підготовці цих двох Червоних книг сусідніх держав було мало контактів учених-ботаніків. У списку літератури для судинних рослин практично не наводяться праці українських авторів, присвячені цим видам. Відстань між територіями, де досліджувалися поширення, екологія, ценологія рідкісних видів, у наших країнах інколи становить 20—30 км і менше.

Слід особливо відзначити прекрасне оформлення третього видання Червоної книги Білорусі. Структуру описів можна вважати типовою для сучасних видань Червоних книг. Характеристика виду включає короткий опис, поширення, місцезростання, біологію, чисельність і тенденції її змін, основні фактори загрози, заходи охорони. Детально вказано статус охорони виду, джерела інформації. До кожного виду наведена кольорова карта поширення та одне чи декілька зображень — кольорових фотографій або малюнків. Нерідко наводяться і фотографії місцезнаходжень виду. Художнє оформлення книги слід визнати дуже вдалим.

У новому виданні «Красной книги Республики Беларусь. Растения» представлено 29 рідкісних видів грибів, що на 12 видів більше, ніж у попередньому (1993). Якщо продовжувати кількісні порівняння, то водночас це практично стільки ж видів грибів, скільки включено до ЧКУ (1996), де було репрезентовано 30 видів макроміцетів, і вдвічі менше, ніж передбачається навести в новому виданні ЧКУ, підготовленому до друку авторським колективом українських ботаніків. З одного боку, така різниця є наслідком того, що білоруські ботаніки та мікологи поклали в основу нового видання «Красной книги Республики Беларусь. Растения» версію 3.1 системи категорій Червоного списку МСОП (IUCN, 2001; IUCN Red List Categories Version 3.1). За цією версією до ККРБ увійшли лише таксони макроміцетів, ступінь ризику зникнення яких визначається 4-ма категоріями МСОП, а саме CR — критично загрожувати, такі, що знаходяться на межі зникнення; EN — загрожувати (зникаючі); VU — вразливі; NT — близькі до загрожуваних (потенційно вразливі). Введені до нового видання ККРБ макроміцети розподілилися за цими категоріями національного природоохоронного статусу таким чином: 15 видів

грибів належать до II категорії (EN) і 14 — до III (VU). З іншого боку, видовий і кількісний склад макроміцетів, що ввійшли до порівнюваних документів Республіки Білорусь та України, певною мірою відбиває регіональну специфіку видової і таксономічної різноманітності мікобіоти цих країн. Свідченням цього є той факт, що лише 7 видів макроміцетів, включених до нового видання ККРБ і наявних у ЧКУ (1996), є такими, які запропоновані до охорони і в Україні, і в Білорусі. Це *Tuber aestivum* Vittad., *Hericium coralloides* (Scop.: Fr.) Pers., *Grifola frondosa* (Dicks.: Fr.) S.F. Gray, *Polyporus umbellatus* Fr. (у ЧКУ наведений як *Grifola umbellata* (Fr.) Pil.), *Sparassis crispa* (Wulfen: Fr.) Fr., *Clavariadelphus pistillaris* (L.: Fr.) Donk, *Macrolepiota puellaris* (Fr.) M.M. Moser. Таксономічний склад макроміцетів нового видання ККРБ і ЧКУ (як 1996 року, так і нового, що готується до друку) відбиває природну оригінальність мікобіоти цих двох країн і тенденції антропогенних змін біотопів, які забезпечували зберігання популяцій конкретних видів грибів. Так, у ЧКУ 1996 р., особливо в тому, що нині готується до друку, досить різноманітно представлена група видів гастеромицетів, або гастероїдних базидіомицетів, з яких до нового видання ККРБ включена лише *Calvatia gigantea* (Batsch: Pers.) Lloyd., — вид, приурочений до листяних лісів, парків, лук. Ця ситуація чітко відбиває південніший (степовий) характер біоти макроміцетів України і північніший (лісовий) — Республіки Білорусь. Чимало видів гастеромицетів приурочені до степових ценозів, деякі пов'язані із специфічними південнокримськими біотопами, які останнім часом значно потерпають від антропогенного тиску. Саме тому в ЧКУ вони репрезентовані чималою кількістю видів, а в новому виданні ККРБ наведена лише лісова *C. gigantea*. Лісові ценози Білорусі містять численні біотопи, які є прихистком не тільки для вже згаданого виду гастеромицета, а й для грибів з багатьох інших таксономічних груп, еколого-біологічні особливості яких пов'язані саме з лісовою рослинністю. Можливо, досить високий відсоток збережених лісів на території Білорусі пояснює той факт, що до нового видання ККРБ не включено жодного представника з родин *Boletaceae*, *Russulaceae*, *Amanitaceae*. Навпаки, значна порушеність цих ценозів у лісостеповій зоні, а тепер і в гірських екосистемах Карпат і Криму, зумовлює загрозливу ситуацію з деякими видами ектомікоризних грибів з цих родин в Україні. Саме тому вони були досить різноманітно якісно і кількісно (8 видів) представлені у ЧКУ 1996 року, а в новому виданні ЧКУ їх кількість збільшилася майже вдвічі.

У лісових ценозах Білорусі зберігається значна кількість рідкісних видів макроміцетів-ксилотрофів, що знайшло відбиток у новому виданні ККРБ. Окрім деяких названих вище видів, це *Sparassis laminosa* Fr., *Dentipellis fragilis* (Per.: Fr.) Donk, *Scytinostroma odoratum* (Fr.: Fr.) Donk, *Rycnoporos cinnabarinus* (Jacq.: Fr.) P. Karst., *Fomitopsis rosea* (Alb. et Schwein.: Fr.) P. Karst., *Phlebia albomellea* (Bondartsev) Nakasone, *Sistotrema raduloides* (P. Karst.) Donk, *Boletopsis leucomelaena* (Pers.) Fayod. Ця раритетна компонента макроміцетів добре відбиває загальний лісовий характер мікобіоти Республіки Білорусь. Цікаво

відзначити, що серед макроміцетів-ксилотрофів, включених до нового видання ККРБ, знаходимо *Fistulina hepatica* Fr. — досить поширений в Україні вид, та *Ganoderma lucidum* (Fr.) P. Karst., — вид з більш обмеженим розповсюдженням в Україні, проте він не належить до жодної з 4-х категорій загрожуваності, прийнятих у ККРБ.

Отже, мікологічний розділ ККРБ викликає багато роздумів щодо проблеми рідкості видів, яка є дуже важливою у мікології, і в цьому — один із аспектів його безперечної наукової цінності. А, крім того, цей розділ, як і книга загалом, є прекрасним взірцем природоохоронного видання, що містить стисло викладені і водночас вичерпні відомості про критично загрожувані, загрожувані, вразливі, близькі до загрожуваних (потенційно вразливі) види рослин і грибів, їх поширення, місцеіснування, біологічні особливості, чисельність і тенденції її змін, основні фактори загрози. Нове видання ККРБ прекрасно проілюстровано. Стосовно грибів, то особливо слід відзначити, що, крім якісних фотографій і рисунків плодових тіл макроміцетів, карт їх поширення, в деяких випадках описи супроводжуються також фотографіями біотопів, характерних для конкретних видів.

Українські ботаніки та мікологи щиро вітають білоруських колег із успішним завершенням великої і надзвичайно важливої праці, яка, принаймні на наступні 10 років, визначатиме напрямки природоохоронної діяльності урядових і наукових установ, екологічних громадських організацій Республіки Білорусь.

Третє видання Червоної книги Білорусі є важливою віхою у вивченні флори Білорусі та питань її охорони. Воно також дуже важливе для ботаніків України, подальшої співпраці фахівців двох країн.

Т.Л. АНДРІЄНКО, І.О. ДУДКА